

Μονές στην Ανατολική Μακεδονία

Αφιερώματα / Μοναστήρια της Μακεδονίας

Δημήτριος Καλπάκης, αρχαιολόγος

Η παρουσία του μοναχισμού

στην Ανατολική Μακεδονία σηματοδοτείται κυρίως από την ύπαρξη δύο μεγάλων βυζαντινών μονών: του Τιμίου Προδρόμου στις Σέρρες και της Παναγίας Εικονοψοίνισσας στο όρος Παγγαίο.

Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών

Ιδρύθηκε το 1270 από τον πρώην Αγιορείτη μοναχό Ιωαννίκιο, ο οποίος, αφού παρέδωσε τη φροντίδα του μονυδρίου που είχε συστήσει στο Χιονοχώρι από τα 1260, εγκαταστάθηκε στο όρος Μενοίκιον, κοντά στις Σέρρες και ανακαίνισε ήδη προϋπάρχοντα ναΐσκο, που σώζεται ως σήμερα.

Τη φροντίδα της μονής μετά το θάνατο του Ιωαννικίου, ως Επισκόπου Εζεβών, το

1300, ανέλαβε ο ανηψιός του Ιωακείμ, Επίσκοπος Ζιχνών από το 1288. Σε εκείνη την εποχή ανάγονται τα κύρια οικοδομικά έργα της μονής• τότε πήρε τις σημερινές της διαστάσεις, οχυρώθηκε, χτίστηκε ο Πύργος, η Τράπεζα και το Καθολικό. Παράλληλα, ο Ιωακείμ φρόντισε ώστε η μονή να εξασφαλίσει, εκτός από ακίνητη περιουσία και την αυτοκρατορική μέριμνα (μαρτυρούνται έξι χρυσόβουλλα των Ανδρονίκων Β΄ και Γ΄ από το 1309 ως το 1332) κι επιπλέον συνέταξε το τυπικό της. Από τα 1332 την προστασία της ανέλαβε ο Ιωάννης Καντακουζηνός, ο οποίος και την ανακήρυξε σε σταυροπήγιο.

Η μονή συνέχισε να ευημερεί και μετά το θάνατο του Ιωακείμ (1333). Στα 1346, με την κάθοδο του Στεφάνου Δουσάν στο χώρο της Μακεδονίας, εξασφαλίζει χρυσόβουλλο του Σέρβου ηγεμόνα, όπως αργότερα (1373) φερμάνι του σουλτάνου Μουράτ Α΄, κατά την πρώτη κατάληψη των Σερρών από τους Τούρκους. Στα χρόνια της Οθωμανικής κατάκτησης θα γνωρίσει δύσκολες στιγμές. Ωστόσο, το κενό της αυτοκρατορικής μέριμνας και δωρεών θα καλύψει η συνδρομή ηγεμόνων, επισκόπων και απλών πιστών. Σημαντικά έργα εκτελούνται την εποχή αυτή: οχυρώσεις (τέλη 16ου και μέσα 17ου αι.), ανακαίνιση της Τράπεζας (1795), τοιχογραφήσεις (15ος, 17ος, και Καθολικό 1535, με επιζωγράφιση του 1803) και άλλα.

Το ενδιαφέρον των ιδιωτών ήταν επίσης αυτό που πρόλαβε τη διάλυσή της, λόγω του τεράστιου χρέους της, στα 1650. Η μονή διατηρεί, έτσι, το κύρος και την ακτινοβολία της και γίνεται πόλος έλξης επιφανών προσώπων, όπως ο Γεννάδιος Σχολάριος (15ος αι.), ο πρώτος μετά την Άλωση Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, που εγκαταβίωσε εκεί μετά την παραίτησή του από τον οικουμενικό θρόνο.

Ουσιαστική ήταν η συμμετοχή της στα επαναστατικά κινήματα των αρχών του 19ου αι., γεγονός που την έφερε πολλές φορές στο στόχαστρο της τουρκικής εκδίκησης, χωρίς ωστόσο να υποστεί κάποια σημαντική καταστροφή. Αυτή ήρθε στις αρχές του 20ου αι., εποχή κατά την οποία η ευρύτερη περιοχή βρίσκεται στη δίνη των βαλκανικών πολέμων.

Μετά την απελευθέρωση του 1912 και την ελληνοβουλγαρική συγκυριαρχία ακολουθεί η σύντομη βουλγαρική κατοχή του 1913, κατά την οποία γίνονται οι πρώτες καταστροφές. Η νέα περίοδος δεινών ξεκινά με τη δεύτερη βουλγαρική κατάληψη (1916). Τον Ιούνιο του 1917 συντελείται η μεγάλη λεηλασία της μονής.

Πολύτιμα κειμήλια φεύγουν στη Βουλγαρία, καθώς επίσης και χειρόγραφα μέρος των οποίων (περίπου 250) επανήλθε αργότερα στην Ελλάδα και εντάχθηκε στη συλλογή της Εθνικής Βιβλιοθήκης, ενώ τα υπόλοιπα παρέμειναν στη Βουλγαρία,

ακλουθώντας την τύχη των χειρογράφων της Εικοσιφοίνισσας, για τα οποία θα γίνει λόγος παρακάτω. Το βυζαντινό και μεταβυζαντινό αρχείο της μονής που περιελάμβανε πολύτιμα έγγραφα, όπως αυτοκρατορικά χρυσόβουλλα, πατριαρχικά συγγίλια και σουλτανικά φερμάνια, είχε την ίδια μοίρα.

Η οικονομική συρρίκνωση που συνοδεύεται και από έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού, επιτείνεται με τις απαλλοτριώσεις γαιών των δεκαετιών '20 και '30 και την τελευταία βουλγαρική κατοχή (1941-1944). Τα τελευταία χρόνια η μονή γνωρίζει νέα άνθηση, μετά την εκεί εγκατάσταση γυναικείας αδελφότητας. Πρόσφατα, ανακηρύχθηκε από την UNESCO μνημείο προβιομηχανικής τεχνολογίας εφαρμοσμένης στο πλαίσιο λειτουργίας βυζαντινού μοναστηριού.

Η ίδρυση της μονής της

Εικοσιφοίνισσας, γνωστής και ως της Αχειροποιήτου Θεοτόκου, στις πλαγιές του όρους Παγγαίου, ανάγεται στον 9ο με 10ο αι. Ως ιδρυτής της φέρεται ο όσιος Γερμανός, μοναχός αρχικά στη Μονή του Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστού, στην Παλαιστίνη. Σύμφωνα με κάποια παράδοση, ο όσιος πέθανε σε άλλο τόπο και στις αρχές του 10ου αι., τα οστά του μεταφέρθηκαν από τον τσάρο Σαμουήλ στο χωριό Άγιος Γερμανός των Πρεσπών, που πήρε και το όνομά του. Παράλληλα, η μονή αναγνωρίζει ως κτήτορές της και τους Νικόλαο και Νεόφυτο, βυζαντινούς άρχοντες, πιθανόν της εποχής του αυτοκράτορα Βασιλείου Α΄,

Οι πληροφορίες μας για τη μονή κατά τη βυζαντινή περίοδο είναι λιγοστές. Γνωρίζουμε, πάντως, ότι βρίσκεται σε μεγάλη ακμή κατά το 14ο αι., ενώ στην τουρκοκρατία αποτελεί το σημαντικότερο κέντρο της θρησκευτικής ζωής για

τους χριστιανικούς πληθυσμούς της περιοχής.

Στα τέλη του 15ου αι., μαρτυρείται άνθηση της μονής που συνδέεται με την παρουσία και τις δωρεές του πρώην πατριάρχη Διονυσίου Α΄, ο οποίος επίσης συγκαταλέγεται μεταξύ των κτητόρων της. Λίγα χρόνια αργότερα (1507), σημειώνεται η πρώτη μεγάλη καταστροφή της μονής, από τους Τούρκους, γρήγορα όμως ανακάμπτει, ύστερα μάλιστα από την επάνδρωσή της από μοναχούς της Μονής Βατοπεδίου του Αγίου Όρους.

Στα μέσα του 16ου αι. καταστρέφεται από πυρκαγιά· φαίνεται, ωστόσο, πως ανοικοδομείται σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Είκοσι χρόνια αργότερα, ο πατριάρχης Ιερεμίας Β΄ ο Τρανός, επισκεπτόμενος τη μονή, ρυθμίζει το κοινοβιακό της σύστημα.

Μεταξύ μέσων 18ου και 19ου αι. η μονή γνωρίζει νέα περίοδο άνθησης. Εκτελούνται σημαντικά έργα, όπως η κατασκευή του τέμπλου του Καθολικού από Χιώτες τεχνίτες (1791–1813), ή η τοιχογράφηση του Καθολικού, στο πρώτο μισό του 19ου αι. Παράλληλα, είναι σημαντική η εκπαιδευτική δράση της μονής. Ως τα 1843 διατηρούσε σχολή των «κοινών γραμμάτων», ενώ στα 1844 ίδρυσε την Ελληνική και αργότερα τη Γεωργική Σχολή, συνεχίζοντας παράλληλα να ενισχύει την Ελληνική Σχολή της Αλιστράτης.

Την οικονομική δυσπραγία που έρχεται στα μέσα του 19ου αι., συμπληρώνουν οι καταστροφές της περιόδου του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1877). Πρόσκαιρη ανακούφιση θα φέρουν οι εισφορές από «ταξίδια» στη Ρωσία, καθώς επίσης και οι ενέργειες του Μητροπολίτη Δράμας Χρυσοστόμου, στα τέλη του 19ου αι.

Με το ξεκίνημα του 20ου αι., όμως, η μονή εισέρχεται στη δίνη των γενικότερων εξελίξεων στο χώρο της Μακεδονίας. Υφίσταται σημαντικές καταστροφές κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα και τους πολέμους του 1912 και 1913. Το 1917 Βούλγαροι κομιτατζήδες εισβάλλουν στη μονή και τη λεηλατούν.

Τα πολύτιμα κειμήλια και τα περίφημα χειρόγραφα (πάνω από 450) που διαρπάζονται μεταφέρονται στη Βουλγαρία. Στα 1923 μικρό μόνο μέρος των χειρογράφων αυτών (περίπου 30) επιστρέφει στην Ελλάδα μαζί με χειρόγραφα της μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών.

Η τύχη του κύριου όγκου τους, όμως, παρέμεινε άγνωστη για πολλές δεκαετίες. Μόλις προ ολίγων ετών έγινε πλέον γνωστό ότι βρίσκονται στη Σόφια και αποτελούν, μαζί με χειρόγραφα του Τιμίου Προδρόμου, τη συλλογή του Κέντρου Σλαβο-Βυζαντινών Σπουδών («Ivan Dujcević»).

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1943) πυρκαγιά κατέστρεψε ολοσχερώς τη μονή (πλην του Καθολικού της). Η ανοικοδόμησή της που άρχισε αμέσως μετά τον πόλεμο συνεχίστηκε και ως πρόσφατα. Σήμερα λειτουργεί ως ακμάζουσα γυναικεία μονή και υπάγεται στη Μητρόπολη Δράμας.

Το γεγονός ότι το μεγαλύτερο ενδιαφέρον εστιάζεται στις δύο μεγάλες μονές δε σημαίνει ότι η παρουσία του μοναχισμού στην περιοχή περιορίζεται μόνο σ' αυτές. Αντιθέτως, μαρτυρούνται μονύδρια τόσο στη βυζαντινή εποχή όσο και στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, αν και η ταύτιση των περισσοτέρων από αυτά είναι ιδιαίτερα δύσκολη.

Στην περίοδο της όψιμης τουρκοκρατίας ανάγεται η πρόσφατα ανακαινισμένη εκκλησία των Αγίων (18ος αι.), και η επίσης πρόσφατη εκκλησία των Αγίων (19ος αι.).

Αξίζει να σημειωθεί επίσης

ότι η Ανατολική Μακεδονία, λόγω και της γεωγραφικής της θέσης, αποτελεί ζωτικό χώρο όπου ήδη από τα βυζαντινά χρόνια αναπτύσσονται αγιορείτικα μετόχια. Η παρουσία των μετοχίων αυτών δημιούργησε μια παράδοση που διαρκεί ως τις μέρες μας (π.χ. Μονή Αρχαγγέλου στη Θάσο, μετόχι της Μονής Φιλο-θέου) και αποτελεί έναν από τους παράγοντες αναβίωσης του μοναχισμού στην περιοχή. Μιας αναβίωσης που τις τελευταίες δεκαετίες εκφράζεται με την ίδρυση νέων μονών, από τις οποίες αναφέρουμε ενδεικτικά του Αγίου Δημητρίου στη Νικήσιανη,

του Αγίου Παντελεήμονος στο Χρυσόκαστρο, της Παναγίας Βύσσιανης στις Σέρρες, της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Νικητών, του Αγίου Παντελεήμονος στη Θάσο, καθώς επίσης και αυτές του Αγίου Σύλλα Καβάλας και Παναγίας Θάσου.

Πηγή: Η Καθημερινή. «Επτά ημέρες»- αφιέρωμα: Τα Μοναστήρια της Μακεδονίας, 14 Απριλίου 1996, σελ.6-9.

<http://bitly.com/1sTGzqJ>